

Намеснік дырэктара
Нацыянальнай бібліятэкі
Беларусі

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ Ў ІНФАРМАЦЫЙНАЙ ПРАСТОРЫ КРАІНЫ: АСНОЎНЫЯ ВЕКТАРЫ ДЗЕЙНАСЦІ З НАЦЫЯНАЛЬНЫМ ДАКУМЕНТАМ

У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі (НББ) сфарміраваны багацейшыя ў краіне інфармацыйныя рэсурсы. Іх асноўную і найбольш стабільную частку складае збор айчынных і навукова значных замежных дакументаў. Гэта больш за 9 млн адзінак захоўвання. Асобую ўвагу НББ (як любая нацыянальная бібліятэка свету) надае фарміраванню і захаванню нацыянальных дакументаў, сукупнасць якіх разглядаецца як неад'емная частка фіксаванай гістарычнай памяці грамадства, а кожны дакумент – як факт гісторыка-культурнага працэсу. Гэта патрабуе грунтоўных падыходаў, перш за ўсё, да стварэння і рэалізацыі механізмаў поўнага збору, надзейнага захавання дакументаў, створаных у Беларусі за ўвесь перыяд існавання і судносных з ёй па моўнай, змястоўнай і аўтарскай прыметах (з улікам неабходнасці арганізацыі на доўгатэрміновай аснове доступу да іх); генерыравання бібліяграфічных і фактаграфічных ведаў аб форме, змесце і прызначэнні фіксаванай інфармацыі, вызначэння яе месца ў сістэме створаных у Беларусі і сусвеце ведаў; фарміравання разнастайнай друкаванай і электроннай прадукцыі, якая арганічна ўпісваецца ў нацыянальны дакументны паток і закрывае ў значнай ступені айчынную бібліятэчную нішу.

Нацыянальны дакументны фонд фарміраваўся з пачатку стварэння бібліятэкі з каштоўных кніжных калекцый манастырскіх і царкоўных бібліятэк, асабістых кніжных калекцый, у межах якіх утрымліваліся дакументы, створаныя на беларускіх землях, на беларускай (старабеларускай) мове, аб Беларусі, беларускімі навукоўцамі (менавіта згодна з сукупнасцю гэтых крытэрыяў традыцыйна вызначаюць аб'ём паняцця «нацыянальны дакумент»), а таксама праз атрыманне двух асобнікоў кожнай назвы беларускіх выданняў (абавязковы бясплатны экзэмпляр). У час Вялікай Айчыннай вайны гэта частка дакументнага фонду панесла вельмі значныя страты.

Сёння НББ мае ўніверсальны па тэматыцы, разнастайны па відавых, моўных прыметах фонд нацыянальнага дакумента. Ён уключае друкаваныя кнігі і брашурны, рукапісныя кнігі, архіўныя матэрыялы, аўтарэфераты дысертацый, дысертацыі, часопісы, выданні з працягам, газеты, буклеты, ліставыя выданні,

картаграфічныя і выяўленчыя дакументы, ноты, аўдыявізуальныя і электронныя дакументы, мікраформы і іншыя формы копій дакументаў.

Асноўную частку фонду нацыянальнага дакумента (амаль 600 тыс. экзэмпляраў) складае калекцыя кніг і брашур (у тым ліку аўтарэфератаў дысертацый), створаных на тэрыторыі краіны, а таксама за яе межамі, але па змесце ці аўтарскай прыналежнасці звязаных з Беларуссю. У фондзе не толькі выданні, атрыманыя па абавязковай рассылцы з 1922 г., але і XIX – пачатку XX ст., сярод якіх – працы Я.Ф. Карскага, П.В. Шэйна, М.А. Янчука па беларускай мове, літаратуры, этнаграфіі, фальклору, А.П. Сапунова, У.І. Пічэты па гісторыі Беларусі, прыжыццёвыя выданні твораў В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча і інш. Найбольш каштоўныя з іх захоўваюцца ў складзе фондаў рукапісных кніг, старадрукаў (беларускія – да 1830 г.). Значныя прыватныя і грамадскія гістарычныя кнігазборы захоўваюцца ў НББ як асобныя калекцыі, разглядаюцца як адзінае і непадзельнае цэлае, як нацыянальныя кнігазборы, якія ў сукупнасці экзэмпляраў уяўляюць асобую гісторыка-культурную каштоўнасць.

Нацыянальныя часопісы і выданні з працягам (260 тыс. экзэ., 3 тыс. назваў) складаюць адносна невялікую частку адпаведнага фонду НББ (прыкладна 8%). Гэта калекцыя, што старанна фарміруецца, у якой прадстаўлены часопісы і выданні з працягам ад XIX ст. да сённяшняга дня: «Вестник Западной России» (1864/65–1871, Вільна), «Минская старина» (1909–1913), «Праваслаўны братчык» (1910–1911) «Записки Горыгорецкого земледельческого института, изданные Департаментом Сельского хозяйства Министерства Государственных Имуществ» (1853–1857), а таксама «Запіскі...», «Працы...», «Весці...», «Веснікі...» беларускіх вышэйшых навуковых і вучэбных устаноў, таварыстваў ад пачатку іх стварэння (першых выпускаў) да апошніх нумароў.

Калекцыя нацыянальных газет складае 3080 назваў, больш за 31 тыс. гадавых камплектаў (65% ад агульнага аб'ёму газетнага фонду). Гэта самы значны збор у краіне: рэспубліканскія, абласныя, гарадскія, раённыя, многатыражныя газеты Рэспублікі Беларусь,

Да 90-годдзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

эміграцыйныя, газеты палітычных партый, дарэвалюцыйныя («Минские ведомости» (з 1866 г.), «Могилевские губернские ведомости» (з 1909 г.) і інш.), першых гадоў савецкай улады (нелегальныя і легальныя), перыяду Вялікай Айчыннай вайны, пасляваенныя і сучасныя.

Калекцыі нацыянальных нот, картаграфічных, аўдыявізуальных, электронных і іншых відаў дакументаў невялікія па аб'ёме, але ўтрымліваюць дакументы, значныя для айчыннай культуры (ноты беларускіх кампазітараў-класікаў, рукапісныя ноты, плакаты, экслібрысы, фотадакументы). Большасць гэтых збораў не забяспечваюць паўнаты прадстаўлення пэўнага віда дакумента як адзінкі гісторыка-культурнага працэсу і маюць ярка выражаны ацэначны характар. На гэта паўплывала ўключэнне таго ці іншага віду дакумента ў пералік выданняў, прызначаных да абавязковай рассылкі, рэалізацыя механізмаў іх атрымання, экзэмплярнасць (напрыклад, адсутнасць да 2008 г. электронных выданняў у складзе абавязковых да рассылкі, пасля 2008 г. – цяжасць рэалізацыі механізмаў атрымання экзэмпляраў без іх дзяржаўнай рэгістрацыі).

Усведамляючы гістарычную адказнасць за збор, захаванне і забеспячэнне свабоднага доступу да максімальна поўнай калекцыі нацыянальных інфармацыйных рэсурсаў, супрацоўнікі НББ праводзяць руплівую работу па яе бесперапыннаму папаўненню як друкаванымі выданнямі, так і дакументамі на іншых відах носьбітаў. У цэлым нацыянальныя дакументы складаюць да 35% (прыкладна 105 тыс. экзэмпляраў) ад агульнага аб'ёму штогадовых новых паступленняў у фонды бібліятэкі. Выкарыстоўваюцца пры гэтым самыя розныя крыніцы камплектавання: абавязковы бясплатны экзэмпляр, купля, падпіска, абмен, унутраныя рэзервы, дары. Трэба сказаць, што іх аптымальнае спалучэнне дазваляе якасна і з высокай ступенню паўнаты камплектаваць не толькі адпаведныя калекцыі асноўных фондаў, але і больш рухомыя і зменлівыя падсобныя фонды асобных чытальных залаў, унутраных структурных падраздзяленняў, фонд міжнароднага дакументаабмену, фонд унутрырэспубліканскага дакументаабмену і пераразмеркавання. Гэта актуальная частка нацыянальных дакументных патокаў, якая найбольш запатрабавана чытачамі, разнастайнымі айчыннымі і замежнымі бібліятэкамі і іншымі інфармацыйнымі ўстановамі.

У апошнія гады значная ўвага надавалася набыццю і стварэнню лічбавай інфармацыі, аптымізацыі інфармацыйна-пошукавых сістэм, рэалізацыі якасна новых падыходаў да іх выкарыстання. Гэта абумоўлена як павелічэннем аб'ёмаў электроннай інфармацыйнай прадукцыі і яе ўдзельнай вагі ў сусветных інфармацыйных патоках, паскарэннем камунікацыйных працэсаў у грамадстве, так і патрабаваннямі часу да НББ як галоўнай бібліятэкі краіны, буйнейшага інфармацыйнага і сацыякультурнага цэнтра ў генерыраванні другаснай і першаснай інфармацыі, што адпавядае сучаснаму ўзроўню развіцця тэхнікі і тэхналогій. НББ арганізуе доступ карыстальнікаў да разнастайных баз даных, у тым ліку і пераважнай колькасці айчынных, якія прадстаўлены на беларускім рынку і змяшчаюць актуальную для карыстальнікаў інфармацыю. У асноўным беларускія базы даных утрымліваюць інфармацыю нарматыўна-рэгламентуючага характару («Эталон», «Бизнес-Инфо»,

«Единый реестр административно-территориальных и территориальных единиц Республики Беларусь» і інш.).

Крыху іншая сітуацыя склалася з інфармацыяй на здымаемых носьбітах. Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 3 верасня 2008 г. № 1284 было зацверджана Палажэнне аб абавязковым бясплатным экзэмпляры дакументаў. Электронныя выданні, што ствараюцца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, падлягаюць абавязковай рассылцы ў адным экзэмпляры ў НББ і тры рэспубліканскія бібліятэкі, што з'яўляецца станоўчай з'явай. Але механізм рассылкі такіх дакументаў пакуль яшчэ недасканалы: уплывае адсутнасць дзяржаўнай рэгістрацыі гэтых відаў дакументаў і адпаведнай крыніцы дзяржаўнай бібліяграфіі. Таму на сённяшні дзень нават пры нарматыўнай базе, якая існуе, гэты дакументны паток у НББ прадстаўлены няпоўна (за 2008 г. у якасці абавязковага экзэмпляра паступіла толькі 8 электронных выданняў, у 2009 г. – 68, 2010 – 141, 2011 – 139, да жніўня 2012 – 94).

Выкарыстанне магчымасцей электроннага асяроддзя дазваляе НББ не толькі збіраць лічбавыя тыражаваныя дакументы, але і рабіць страхавыя копіі дакументаў на іншых матэрыяльных носьбітах; атрымліваць друкаваныя лічбавыя варыянты тэкстаў з мэтай захавання арыгіналаў, набліжэння да карыстальнікаў адпаведных тэкстаў, запаўнення гістарычна сфарміраваных прабелаў ў нацыянальным дакументным патоку лічбавымі копіямі.

З 2004 г. была распачата работа па стварэнні электронных копій прац па гісторыі Беларусі (спачатку толькі XIX ст., пазней XVIII – пачатку XX ст.). На сённяшні дзень існуе ўжо 16 лічбавых калекцый, асобных баз даных, пераважна большасць з іх адлюстроўваюць нацыянальныя дакументы. Іх папаўненне здзяйсняецца па некалькіх кірунках:

– атрыманне электронных аналагаў рукапісаў дысертацый ад аўтараў. Па Указе Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «О внесении изменений и дополнений в Положение о присуждении ученых степеней и присвоении ученых званий в Республике Беларусь» ад 24 жніўня 2006 г. № 516 пасля абароны дысертацыі яе электронная копія ў 10-дзённы тэрмін накіроўваецца ў НББ. Дысертацыі апісваюцца і аператыўна адлюстроўваюцца ў базе даных «Электронная бібліятэка дысертацый і аўтарэфератаў дысертацый Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі»;

– капіраванне аўтарэфератаў дысертацый з сайта Вышэйшай атэстацыйнай камісіі (ВАК) Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. З 2005 г. па дамоўленасці з ВАК бібліятэка прыступіла да фарміравання электроннай калекцыі аўтарэфератаў дысертацый, абароненых на тэрыторыі Беларусі. Пры гэтым НББ здзяйсняе алічбоўку рэтраспектыўнага масіву, бягучы паток электронных варыянтаў аўтарэфератаў дысертацый «забірае» з сайта камісіі;

– атрыманне электронных аналагаў перыядычных выданняў, інфармацыйных стужак ад іх уладальнікаў. З пачатку 2007 г. НББ прыступіла да збору і стварэння адпаведных электронных копій нацыянальных перыядычных выданняў. Бягучы паток на аснове дагавораў з рэдакцыямі паступае ў бібліятэку і адлюстроўваецца ў базе даных «Электронны архіў нацыянальнай перыёдыкі» і электронным каталозе. Рэтраспектыўную частку НББ алічбоўвае ў планавым рэжыме і далучае да ўжо створаных запісаў;

Да 90-годдзя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

– стварэнне ўласнымі сіламі электронных аналагаў розных відаў дакументаў, якія захоўваюцца ў НББ (свабодных ад аўтарскіх правоў, з улікам падпісання дагавора з Нацыянальным цэнтрам інтэлектуальнай уласнасці аб калектыўным рэгуляванні правоў на музычныя творы і іх алічбоўку, дагавораў з аўтарамі на дакументы, што пакуль яшчэ не адносяцца да катэгорыі дакументаў грамадскага карыстання (здабытку), алічбоўка гэтых дакументаў);

– абмен электроннымі аналагамі розных відаў дакументаў з бібліятэкамі, архівамі, музеямі;

– арганізацыя доступу да нацыянальных баз даных праз сэрвіс «Віртуальная чытальня зала НББ». З сярэдзіны 2007 г. установа распачала вялікі праект па цэнтралізаваным набыцці і сукупным выкарыстанні бібліятэкамі Беларусі электронных інфармацыйных рэсурсаў, а таксама прадстаўленні рэсурсаў НББ і іншых бібліятэк краіны. Быў створаны вышэйназваны сэрвіс, які дазволіў акрамя баз даных сусветных вытворцаў прадставіць айчынным краязнаўчым базы даных «Прыдзвінскі край» (Віцебская абласная бібліятэка), «Памяць Міншчыны» (Мінская абласная бібліятэка), «Мой край – Магілёўшчына» (Магілёўская абласная бібліятэка), рэсурсы Гомельскай абласной бібліятэкі.

Акрамя вышэйназваных доўгатэрміновых праектаў дзейнасці НББ з нацыянальнымі дакументнымі патокамі рэалізуюцца асобныя лакальныя праекты, у ходзе якіх дапрацоўваюцца і ўзнаўляюцца на электронных носбітах і ў анлайнавым рэжыме раней створаныя бібліяграфічныя паказальнікі («Кніга Беларусі: зводны каталог», «Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.»), алічбоўваюцца асобныя дакументы, падборкі дакументаў і фарміруюцца тэматычныя ці мэтавыя электронныя калекцыі («Слуцкае Евангелле», «Беларуская літаратурная спадчына», «Памятныя кніжкі беларускіх губерняў», «Янка Купала і Якуб Колас: да 130-годдзя з дня нараджэння песняроў зямлі беларускай» і інш.). Працягваюцца традыцыі стварэння друкаваных выданняў: часопісаў («Бібліятэчны свет», «Бібліятэчны веснік», «Новыя кнігі: па старонках беларускага друку» і выдання з працягам «Здабыткі: дакументальныя помнікі на Беларусі»), навуковых, практычна-вытворчых зборнікаў і манаграфій. Гэта спрыяе збору, захаванню і разам з тым актуалізацыі лепшых узораў нацыянальнай спадчыны, паляпшэнню крыніцазнаўчай базы і, адпаведна, якасці даследаванняў, што праводзяцца.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі робіць вельмі значны ўклад у нацыянальную дакументную спадчыну і праз фарміраванне пошукавых сістэм, якія мадэліруюць нацыянальны дакументны масіў і прадстаўляюць яго як асобна, так і ў кантэксце сусветных гісторыка-культурных здабыткаў. Яны прадстаўлены шэрагам картаных каталогаў, электронным каталогам, бібліяграфічнымі, графічнымі, фактаграфічнымі і іншымі базамі даных. Гэта непаўторная частка нацыянальнай дакументнай спадчыны, якая з'яўляецца вынікам мэтанакіраванай дзейнасці бібліятэкі, нясе новыя веды, зафіксаваныя на розных матэрыяльных носбітах. У першую чаргу гэта тычыцца нацыянальнай базы даных аўтарытэтных запісаў, фактаграфічных баз даных «Беларусь у падзеях і асобах», «Вучоныя Беларусі», «Бібліятэкі Рэспублікі Беларусь і замежных краін». Яны з'яўляюцца, па сутнасці, даведнікамі, што аператыўна абнаўляюцца. Выконваюць не толькі

ўтылітарную функцыю забеспячэння эфектыўнасці інфармацыйнага пошуку ў вялікіх па памеры электронных каталогах бібліятэк, архіваў, музеяў, але і з'яўляюцца адной з формаў захавання культурнай спадчыны народаў, таму што адносяцца да той разнавіднасці ўніверсальных даведчаных выданняў (энцыклапедыі, тлумачальных слоўнікаў і тэзаўрусаў, даведчаных баз даных), без якіх немагчыма сучасная цывілізацыя.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі вядзе актыўную работу як па зборы, захаванні, апрацоўцы нацыянальнага дакумента, так і па папаўненні айчыннага дакументнага патоку. Гэта адпавядае выкананню сутнасных задач, якія стаяць перад НББ як нацыянальнай бібліятэкай нашай краіны. Для паспяховага развіцця гэтай дзейнасці, на наш погляд, неабходны:

– далейшае мэтанакіраванае развіццё калекцыі айчынных дакументаў;

– актывізацыя працэсаў пошуку нацыянальных дакументаў, якія па той ці іншай прычыне не ўвайшлі ў створаныя ў НББ адпаведныя калекцыі, дакамплектаванне фондаў бібліятэкі шляхам аптымізацыі дакументаабменных працэсаў, стварэння (набыцця) копіяў нацыянальных дакументаў і інш.;

– выпрацоўка адзіных падыходаў і ўніфікацыя нарматыўна-рэгламентуючай базы для розных бібліятэк краіны, што збіраюць асобныя сегменты нацыянальнага дакументнага патоку і адказваюць за яго захаванне;

– аптымізацыя механізмаў атрымання айчынных дакументаў, якія падлягаюць згодна з заканадаўствам абавязковай рассылцы, змяншэнне аб'ёмаў прабелаў у патоку абавязковага экзэмпляра;

– удасканаленне нарматыўнай і навукова-метадычнай базы фарміравання сукупнага фонду нацыянальнага дакумента (стварэнне мадэлі і палажэння аб сукупным фондзе нацыянальнага дакумента і інш.);

– пашырэнне навуковых даследаванняў па вывучэнні нацыянальных інфармацыйных рэсурсаў у цэлым, розных храналагічных, відавых, моўных, аўтарскіх пластоў, правядзенне параўнальнага аналізу з накопленымі рэсурсамі ў іншых бібліятэках і інфармацыйных цэнтрах краіны з мэтай выяўлення лакун і выпрацоўкі алгарытмаў іх запаўнення;

– рэалізацыя Праграмы стварэння рэсурсу нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі на аснове аб'яднання намаганняў бібліятэк і інфармацыйных цэнтраў краіны;

– каардынацыя намаганняў бібліятэк па алічбоўцы нацыянальных дакументаў і стварэнне нацыянальнай электроннай бібліятэкі;

– пашырэнне дзейнасці НББ па папаўненні Электроннага архіва нацыянальнай перыёдыкі і арганізацыя адпаведных баз даных на рэгіянальным узроўні;

– рэалізацыя комплексу крытэрыяў пры адборы дысертацый і аўтарэфератаў дысертацый для фарміравання адпаведнай нацыянальнай электроннай калекцыі на падставе шэрагу фармальных і змястоўных прымет.

Summary

The author of the article acquaints readers with activities of the National library of Belarus for collecting, preservation and processing of the national document, and also for replenishment of a domestic document stream.